

LIKOVNE UMJETNOSTI

SFINGE IZ DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU

UDK: 904:73.045 (497.5 Split)

Primljeno: 31. 5. 2010.

Stručni rad

IVANA TADINAC

Grad Split

Odsjek za staru gradsku jezgru

Bernardinova 1

21 000 Split

U radu se donosi pregled i opis sfingi koje su bile poslone iz Egipta u III. st. i izložene kao simboli u Dioklecijanovoj palači u III. i IV. st. Analiziraju se njihova oštećenja, koja se datiraju u V. i VI. st., a smatra se da se radi o namjernoj destrukciji. 'Udarce' su zadobile u dodiru s novom religijom - kršćanstvom. Na simboličan način one datiraju početak i kraj poštivanja uspomene na cara Dioklecijana u tom vremenu.

Ključne riječi: Dioklecijanova palača, sfinge, oštećenja

UVOD

Sfinga je biće s lavljim tijelom i ovnovom, sokolovom, jastrebovom ili ljudskom glavom. Prema vrsti glave, dijeli ih se na androsfinge (sfinge s ljudskom glavom), kriosfinge (sfinge s ovnovom glavom) i hijerosfinge (sfinge sa sokolovom ili jastrebovom glavom). Glave sfingi iz Dioklecijanove palače u Splitu koje su sačuvane odvojene od tijela uvijek imaju ljudsko lice. U egipatskoj mitologiji bile su smatrane *čuvaricama* grobova egipatskih faraona. Riječ *sfinga* dolazi od grčke riječi Σφινξ, *Sphigx*, [Sphinx], izvedene od glagola σφινγω, *sphiggo*, [sphingo], što znači *zadaviti*. Naime, prema grčkom mitu Sfinga bi zadavila svakoga tko nije znao rješenje njezine zagonetke. Kod Egipćana lice

sfinge predstavljalo je individualne crte lica faraona ili njegove žene. Francuski egiptolog Jean Yoyotte tvrdi da predstavljaju kraljevsku moć, koja je prema nepokornima nemilosrdna, a dobre štiti. Po svojem bradatome licu ona je kralj, odnosno bog sunca, i posjeduje atribut lava. Sfinge su u Egiptu stajale ispred grobnica faraona te ispred hramova ili u njima, a isto tako simbolički su naglašavale i putove. Put koji je spajao Luksor i Karnak jedan je od najpoznatijih primjera aleja sfingi; mogli bismo ga čak nazvati avenijom sfingi u Karnaku, s obzirom na to da se radi o putu s naglašenim simbolizmom, zbog čega je i bio urešen velikim brojem monumentalnih sfingi. U Dioklecijanovoj palači sfinge su najvjerojatnije bile *čuvarice* careva posljednjeg počivališta. Car je sebi pripisivao božansku moć i porijeklo, po uzoru na egipatske faraone. Kako je poznato, nazivao se sinom Jupitera, pa nimalo ne čudi da je svoje posljednje počivalište, ali i memoriju, mauzolej, želio obilježiti tim simbolima od skupocjenog materijala, koji su nekoć pripadali faraonima.

SFINGA NA PERISTILU

Sfinga koja danas stoji na Peristilu Dioklecijanove palače nekoć se vjerojatno nalazila na prostazi mauzoleja. Po nekim mišljenjima postojale su četiri sfinge, dok drugi tvrde da su bile dvije.¹ Stajale su na dva kraja stubišta pred prostazom, možda licem okrenute jedna prema drugoj. Neki strani pisci XV. st. nazivali su mauzolej *fanum Cybelis* zbog sfinge koja se tada nalazila na prostazi.² Danas prostaza više ne postoji, jer je na tom mjestu početkom XIII. st. izgrađen zvonik katedrale. Tada su sfinge pomaknute sa svojega prvobitnog položaja. Sfinga s Peristila isklesana je u amfuboličnom crnom granitu (afrički crni granit). Dužine je 2,46 m, visine s glavom 1 m, a širine na prsima 0,65 m.³ Radi se općenito o najvećoj sačuvanoj sfingi takve ikonografije uopće; slične su obično manjih dimenzija, jer su bile smještene unutar hramova. Sudeći prema dimenzijama, naša je sfinga izvorno najvjerojatnije stajala pred pročeljem nekog hrama ili unutar neke *svete aleje* poput one najpoznatije u Karnaku. Nalazi se nešto dalje od svojega prvobitnog mjesta desno od ulaza u katedralu, a orijentirana je licem prema sjeveru, dok je prije bila okrenuta prema zapadu. Radi se o sfingi lavljeg tijela s ljudskom glavom i prednjim udovima, koji su također ljudski, a ne životinjski. Ruke su joj pružene, a među njima drži posudu za prinose žrtvovanja (tip *porta-vaso*), a ne razbijeni stup

kako se prije mislilo.⁴ Sfinge s posudom rijetke su, tako da je to još jedna od osobitosti sfinge s Peristila. Uokolo plinta teče (još jedna od posebitosti među sfingama) friz zarobljenih vojnika, koji su užetom vezani oko vrata. Predvode ih prikazi poprsja jednog bradatog Azijata i jednog crnca, između kojih se nalazi znak pruća - motiv dviju simboličkih biljaka Gornjeg i Donjeg Egipta. Biljke su prepletene oko znaka koji izražava ideju jedinstvenog duha faraonskog kraljevstva kojemu su podčinjene susjedne zemlje. Svaki vojnik drži štit, a na njima su urezani hijeroglifi gradova Palestine npr. Anahareta u dolini Jizraël (Jošua knj. XIX. 19), Ofrah (s teritorija Benjamina ili Manaše), Hezbon, glavni grad Amorejaca, Šalzatsim, grad koljena Isahar (Jošua knj. XIX. 22), Ronama, tj. Nimrah ili Bet-Nimrah kod Mrtvog mora (Jošua knj. XIII. 27) i niz drugih gradova.⁷

Svaka povorka pojedinačno sadrži 41 ime. U povorci na lijevoj strani je 11 čitljivih imena, a sva odgovaraju velikom popisu Tutmozisa III. u Dvorani anala u Karnaku, osim što redosljed nije isti.⁸ To je još jedan podatak koji, uz velike dimenzije, svjedoči o tome da je sfinga možda stajala pred pročeljem nekog hrama ili unutar neke *svete aleje*, kako smo već rekli. Isto tako, stilske značajke upućuju na to da je sfinga iz prvog razdoblja XVIII. dinastije. Prema Jecquieru, najvjerojatnije je pripadala Tutmozisu III., premda se ne isključuje i mogućnost da je pripadala njegovu ocu Tutmozisu I. ili Hatšepsut. Tvrdi da ju je uzurpirao Ramzes II.

Drugačijeg je mišljenja Grga Novak, koji smatra da je pripadala Tutmozisu I. Grga Novak tvrdi da je sve gradove koji se spominju na natpisu na sfingi i u hramu u Karnaku, već prije osvojio Tutmozis I. te da je sfinga pripadala njemu, jer je samo taj Tutmozis izborio velike pobjede u Aziji i Africi, koje je mogao dati uklesati u spomenik. Mišljenje je zanimljivo, ali nije nužno i točno. Selem smatra da se pobjede vladara *prenose* i na nasljednike. Pobjede koje Novak smatra nebitnima, nalaze se upisane u Karnaku na velikom zapisu Tutmozisa III. Upravo na tom zapisu su uz prave pobjede opisane i one fiktivne. To je 6 ili 7 od 17 velikih pohoda u Aziju, koji su zapravo bili inspekcije već osvojenih područja. Mnogo važnije od spomena poraženih naroda i gradova na peristilskoj sfingi koji su prikazani kao poraženi, jest to što se Azijati i Afrikanci prikazuju kao poraženi. Simbolički, Azija i Afrika znače čitav svijet. Manje je bitno koji su pojedinačni primjeri prikazani kao dio te velike pobjede.

Sfinga s Peristila najbolje je sačuvana sfinga u Dioklecijanovoj palači. Unatoč tome što je najbolje sačuvana, na sebi ima brojna oštećenja. Strukturna oštećenja kamena su sljedeća: skulptura je po sredini prepolovljena, odlomljen je dio baze, a lice je otučeno. Gornji dio glave raspuknut je te ponovno slijepljen nekom konzervatorsko-restauratorskom intervencijom. Površina kamena je erodirana, izložena atmosferilijama (kiša, vjetar), ptičjem izmetu i biološkom obraštaju. Uz to, nalazi se u zoni u kojoj na nju prolaznici destruktivno djeluju, uglavnom mehaničkim djelovanjem. Osim toga, kamen je najvjerojatnije kontaminiran topivim solima, zbog blizine mora.⁵ Prema mišljenju starijih istraživača raspuknuće po sredini tijela zadobila je nakon pada kamenih ulomaka sa zvonika, prilikom udara groma; prema novijim tumačenjima možda se ipak radi o ljudskom faktoru.⁶ Natpisi koji su nekoć bili čitljivi, danas su se gotovo u potpunosti izgubili. Ovdje je iznesen njihov opis gledan okom don Frane Bulića, kada su još bili vidljivi.

SFINGA S NATPISIMA IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU

Druga sfinga manja je od prethodne, a stajala joj je najvjerojatnije nasuprot, licem okrenuta prema prvoj na prostazi mauzoleja.⁹ Ne zna se kada i pod kojim je okolnostima dospjela u dvorište palače Cindro, u Krešimirovoj ulici, u staroj gradskoj jezgri Splita. Obitelj Cindro darovala ju je Arheološkome muzeju u Splitu 1875. i od tada se nalazi u starokršćanskoj zbirci pod inv. br. B 8.¹⁰

Sfinga je isklesana u kamenu iz Asuana, po drugima iz Luksora, drobnjaku (*breccia*), sa žilicama od lećastog vapnenca, koji je sličan mramoru. Dužine je 1,51 m, širine na prsima 0,45 m te visine s glavom 0,44 m. Prema natpisu u kojem se nalaze oba imena Amenofisa III., *Men-neb-Re* i *Imen-hotep-heka-was*, dade se zaključiti da je sfinga njemu pripadala. On je jedan od posljednjih kraljeva XVIII. dinastije, koji je kraljevaio oko godine 1400. pr. Kr. Budući da se spominje na natpisu na grudima sfinge kao izabranik Amona Ra, moguće je da je sfinga prvotno bila namijenjena jednome od Amonovih hramova u Tebi.¹¹ Isto bi se tako moglo pretpostaviti i da je pripadala hramu Amenhotepa III. u Luksoru.

Smatralo se da je glava ove sfinge uzidana na pročelju jedne kuće (baštinika pok. Nike Gotovca) u staroj gradskoj jezgri.¹² Danas sa sigurnošću možemo ustvrditi da je to mišljenje neprihvatljivo. Naime, ne radi se čak ni o istom

materijalu. Glava na pročelju te kuće je od crvenkastoga granita i, osim toga, puno je manja.¹³

Natpis na grudima sfinge:

Savršeni bog *Neb-Maat-Re*, obdaren životom, izabranik
Amona-Ra, gospodar prijestolja, gospodar neba.

Natpis na pročelju postolja:

Neb-Maat-Re, *Imen-hotep-heka-was*, kojeg obožavaju svi *rekhyt*
i sva živa bića

Natpis na desnoj strani postolja:

Potpuni bog koji ukazuje svoje lice, kao *Ptah* profinjena srca,
Kao gospodar Hermopolisa, velik po spomenicima

Natpis na lijevoj strani postolja:

Potpuni bog, zlatno brdo, kada ga ljudi vide, srca su im
radosna; prvotni, živuća slika što svojim zrakama grije Dvije
zemlje, sin *Ra*, *Imen-hotep-heka*, gospodar svih zemalja, koji
poput *Ra* dariva život, zdravlje, snagu.¹⁴

Sfinga je obezglavljena i prepolovljena po sredini tijela.

ULOMAK SFINGE OD BIJELOG KAMENA IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU

Sfinga je izrađena od bijelog kamena, sačuvan je samo njezin stražnji dio. Sudeći po sačuvanom ulomku, bila je velikih dimenzija, a ne obratno, kako se pisalo u ranijoj literaturi. Na njoj nisu prisutni tragovi natpisa, a prema obradi može se reći samo to da je riječ o prosječnom radu egipatske umjetnosti faraonskog razdoblja. Dimenzije su: duž. 0,91 m, šir. 0,46 m, vis. 0,53 m. Nisu poznate okolnosti nalaza, mjesto gdje je pronađena, niti unutar kojih radova ili istraživanja je pronađena i koje godine. Isto tako nije sačuvan podatak kad i kako je dospjela u Arheološki muzej u Splitu, gdje se danas čuva unutar starokršćanske zbirke (inv. br. C 238). U uporabi je najvjerojatnije bila krajem III. i početkom IV. st. unutar Dioklecijanove palače u Splitu.¹⁵

GLAVA SFINGE IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U SPLITU

Glava sfinge od crvenkastog granita vrlo je slična glavi sfinge iz Muzeja grada Splita; otprilike su istih dimenzija i od istog su materijala, a slične su i po obradi. Pronađena je u Solinu godine 1908. kao slučajni nalaz, a danas se nalazi u Arheološkome muzeju u Splitu, u starokršćanskoj zbirci (inv. br. C 161).¹⁶ Arheološki muzej u Splitu bio je pokrenuo istraživanja kako bi se pronašlo i tijelo, ali ona nisu urodila plodom.¹⁷

Unatoč činjenici da je nađena u Saloni, uz sjeverne zidine, u novijoj literaturi je objavljeno kako je glava sfinge vjerojatno donesena u Split za potrebe dekoriranja Dioklecijanove palače krajem III. i početkom IV. st.¹⁸ Lom na vratu svjedoči o tome da je bila obezglavljena. Isto tako, nisu nam poznate ni jasne okolnosti pod kojima je uništena. Lice je otučeno (nos, usta, brada, čelo) i *ureus* koji se nalazio na naglavku.

MALA GRANITNA SFINGA NAĐENA U ISKOPAVANJIMA
BULIĆEVE POLJANE

U iskopavanjima Bulićeve poljane (istočno od Vestibula) 1961.-1962. godine pronađeni su donji dijelovi zida zgrade s mozaicima, koji su podijeljeni u tri dijela. U nasipu je uz ostalo pronađena mala granitna sfinga.¹⁹ Dimenzije su: duž. 0,79 m, šir. 0,30 m, vis. 0,39 m. Izrađena je od sivo-crnog granita. Sfinga je bila obezglavljena.²⁰ Tijelo je prepolovljeno, a glava je izgubljena. Unatoč oštećenjima i manjkavostima vidljivo je da je bila kvalitetan rad egipatske umjetnosti faraonskog razdoblja. Vidljivi su ostaci lijepo izrađenog *klafita*, brazde modeliranih rebara i rep svijen uz lijevo bedro.²¹ Danas se nalazi u Podrumima Dioklecijanove palače.

GLAVA SFINGE UZIDANA NA PROČELJU KUĆE GOTOVAC

Glava je uzidana na pročelju kuće (baštinika pok. Nike Gotovca) u staroj gradskoj jezgri Splita.²² Mislilo se da ta glava pripada tijelu sfinge koja se danas nalazi u Arheološkome Muzeju u Splitu, a obitelj Cindro darovala ju je Muzeju 1875. godine.²³ Danas se sa sigurnošću može ustvrditi da je to mišljenje neprihvatljivo. Naime, potpuno su različitih dimenzija, a ne radi se čak ni o

istome materijalu. Sfinga na pročelju spomenute kuće je od crvenkastoga granita.²⁴ Dimenzije su joj: vis. 0,25 m, šir. 0,24 m.

Selem smatra kako se uopće ne radi o glavi sfinge, nego o glavi egipatske skulpture faraona i kaže da je još G. Novak to ustvrdio. Poznato nam je da je kod Egipćana lice sfinge predstavljalo individualne crte lica faraona ili njegove žene; glava sfinge iz Gize, primjerice, portret je faraona Kefrena, jer jako nalikuje skulpturi istog faraona.²⁵ Dakle, nema razloga da se i ovdje ne radi o sfingi s ljudskom glavom, odnosno licem. Lice je dobro sačuvano, a lom se dogodio na spoju vrata i ramena, tako da se sa sigurnošću može tvrditi kako je i ova egipatska skulptura, bila ona glava sfinge ili glava skulpture koja je predstavljala ljudski lik, bila obezglavljena.

Osim tog oštećenja otučen joj je bio *ureus*, koji se nalazio na sredini naglavka. Naglavak sfinge s kuće Gotovac tipičan je za kraljeve, tako da je moguće da se radi o skulpturi koja je predstavljala nekog vladara ili je ipak vjerojatnije da se radi o sfingi s ljudskim licem, koje je zapravo portret nekog vladara. Lice skulpture je meko i zaokruženo, što je tipično za epohu Ptolomeja.²⁶

Oči su velike, s finim obrvama, nos širok i očito malo spljošten (vidljivo unatoč oštećenju), usta su senzualna, a poseban dojam ostavlja puna i lako ispupčena donja usnica. Detalj spljoštenog nosa sugerira da se ipak radi o glavi sfinge s ljudskim licem, koje, unatoč činjenici što je ljudsko, uvijek ostaje lavoliko. I kod drugih sfingi detalj širokog nosa također sugerira lik lava. U ovom slučaju nos je djelomično otučen, ali njegov oblik je i dalje uočljiv. Još se jedan važan detalj zamjećuje na solinskoj sfingi: na lijevoj su ramenu vidljive paralelne pruge kojima, umjetnik sugerira lavlju grivu. Taj detalj svjedoči da se radi o glavi sfinge, a ne o glavi skulpture kralja, kako su mnogi smatrali. Osim toga, kod skulptura faraona crte lica su manje stilizirane negoli kod skulptura sfingi.

SFINGA OD SJAJNOG CRNOG GRANITA PRED ULAZOM U JUPITEROV HRAM

Prilikom kopanja temelja kuće Bonačića i Mitrovića godine 1932., koja se nalazi nasuprot palači Cindro u staroj gradskoj jezgri, otkrivena je sfinga od crnog egipatskog granita. Glava sfinge i prednji dijelovi nogu nedostaju. Od dna baze do vrha leđa visoka je 0,52 m, široka 0,57 m, a duga otprilike 1,80 m. Danas krasi predvorje Jupiterova hrama. Grga Novak pokušavao je

dokazati da sfinga koja se danas nalazi na Peristilu predstavlja Tutmozisa I. Po njegovu mišljenju ova je predstavljala egipatsku kraljicu Hatšepsut, ženu i sestru Tutmozisa II., a zatim, poslije njegove smrti, Tutmozisa III., i to zbog toga što lice nije bradato. Bez obzira na nedostatak glave, tragovi brade bili bi vidljivi da je brada eventualno postojala. Međutim, premda brada nedostaje, to ne mora značiti prikazano žensko lice. Premda se zaključak čini logičnim i jednostavnim, ipak bi bio neutemeljen, jer, kako je poznato, i Hatšepsut je bila prikazivana s bradatim licem (s tzv. lažnom bradom faraona), bez obzira na to što je bila žena.²⁷ Brada je jednostavno bila simbol vladarske moći, a Hatšepsut ga je sebi rado pripisivala.

SFINGA OD SIVO-CRNOG GRANITA IZ MUZEJA GRADA SPLITA

Sfinga je od sivo-crnog granita, položena je na masivno postolje; dimenzije su joj: duž. 1,10 m, šir. 0,33 m. Odlomljen je prednji dio. Lom teče po dijagonali od sredine leđa prema prednjoj strani. Iz onoga što je ostalo od skulpture, dade se zamijetiti da je riječ o dobrom radu egipatske umjetnosti faraonskog razdoblja. Nađena je prilikom radova uz sjeverni zid Palače godine 1948., a danas se nalazi u Muzeju grada Splita, u zbirci kamenih spomenika.²⁸

ULOMAK PREDNJIH NOGU I GRUDNOG DIJELA SFINGE OD CRVENKASTOGA GRANITA

Ulomak od crvenkastoga granita predstavlja prednje noge sfinge. Jako je oštećen, jedna je šapa potpuno otučena, druga manje, a na ostacima prednjeg dijela tijela vidljive su stilizirane crte, koje predstavljaju grivu. Dim.: duž. 55 cm, šir. 39 cm, vis. 30 cm. Prema dimenzijama sačuvanog ulomka može se ustvrditi da je sfinga bila velikih dimenzija. Pronađen je u središnjoj dvorani podruma Palače, točnije, u zapadnom brodu dvorane prilikom radova iskopavanja 1962.-1963. Ulomak je nađen pri dnu, blizu rimske razine, pa se iz toga dade zaključiti da je sfinga bila uništena i odbačena već u ranom srednjem vijeku.²⁹ Danas se nalazi u Podrumima Dioklecijanove palače.

ULOMAK GRUDNOG DIJELA SFINGE OD SIVO-CRNOGA GRANITA

Sačuvan je grudni dio skulpture, na kojem se razaznaje lijepo oblikovan *klaf*. Dim.: vis. 0,30 m, šir. 0,40 m. Pronađen je u iskopavanjima 1962.-1963., prema Selemu u istočnom svjetliku. U literaturi koja govori o tim istraživanjima Urbanističkog zavoda ne spominju se nalazi sfingi, osim onog s Buličeve poljane iz 1961.-1962. Vjerojatnije je da su ovaj ulomak i ulomak od istog materijala koji slijedi, a vjerojatno su pripadali istoj sfingi, pronaćeni u svjetliku 12 ili u dvorištu svjetlika 15 C istočnih Podruma Palače. Urbanistički zavod tih je godina obavljao istraživanja u istočnim Podrumima. Nalazi su trebali biti objavljeni u publikaciji Urbanističkog zavoda *URBS 5*, koja je planirana, ali na žalost nikada nije objavljena. Selem donosi podatak da je ulomak ležao je pri dnu srednjevjekovnoga nasipa. Danas nije poznato gdje se nalazi.

MALI ULOMAK SFINGE OD SIVO-CRNOGA GRANITA

Ulomak od sivo-crnoga granita je plosnat i teško je odrediti kojem dijelu sfinge je pripadao. Također se ne može sa sigurnošću ustvrditi je li pripadao prethodnoj sfingi ili svjedoči o postojanju još jedne sfinge. Pronaćen je u iskopavanjima 1962.-1963. u blizini prethodnog ulomka, te postoji velika vjerojatnost da se radi o jednoj sfingi. Danas nije poznato gdje se nalazi.

ULOMAK SFINGE OD CRNOGA GRANITA

Ulomak sfinge je od crnoga granita; dim.: duž. oko 0,80 m, vis. oko 0,40 m; jako je oštećen. Na ulomku se razaznaju uobičajena stilizirana rebra, koja se inače nalaze na prednjem dijelu tijela sfingi, kao i nejasni urezani oblik koji se razaznaje na slici, a prisutan je i na sfingi s Buličeve poljane. Kada se ulomak od crnog granita usporedi s tom sfingom, moguće je zaključiti da se radi o prednjem dijelu tijela sfinge, a ne o stražnjem, kako se pisalo u ranijoj literaturi. Selem tvrdi da je ulomak pripadao stražnjem dijelu tijela sfinge i da se uz stilizirana rebra vidi i rep.

Cijeli kompleks na razini Podruma gotovo je potpuno sačuvan, osim istočne križne dvorane triklinija (18B) od koje je sačuvano samo nekoliko blokova.

Upravo u toj prostoriji pronađen je ovaj ulomak. Istraživači misle kako je to ulomak skulpture konja od crnoga granita. Pronađen je u srednjovjekovnom nasipu prostorije 18B u istraživanjima 1996. godine.³⁰

GLAVA SFINGE OD CRVENKASTOGA GRANITA IZ ISTRAŽIVANJA ANTIČKOG VODOVODA I KANALIZACIJE

Glava sfinge od crvenkastoga granita pronađena je u istraživanjima antičkog vodovoda i kanalizacije na prostoru sjeverno od Dioklecijanove palače godine 1996. Danas se čuva u Muzeju grada Splita. Dimenzije su 0,20 x 0,15 x 0,20 m. Istraživači navode da ima utor u čeonom dijelu i tumače ga kao otvor za ulaganje ukrasa.³¹ Nalazi se na mjestu na kojem kod nekih sfingi nalazimo otučeni *ureus*. Uistinu se radi o utoru, a ne o oštećenju. Ukrašan koji se ulagao u za to predviđeni utor mogao bi biti od drugog (možda vrjednijeg) materijala. Možda je čak bio odstranjen zbog svoje vrijednost, nakon što je sfinga bila obezglavljena. Naime, neki su *ureusi* bili ukrašeni bojama kao oni na posmrtnim maskama nađeni u grobnicama faraona Tutankamona i drugih. Objašnjenje boja na ureusu koje slijedi dano je u kraljevskim bojama, koje se odnose na boju poludragog kamenja (navedeno u zagradama iza boja).

Tamnoplava (lapis lazuli): odnosi se na vječnost, noćno nebo, Akhu, božansko. Crvena (karneol): odnosi se na Crvenu zemlju, vrelinu sunca, snagu i moć. Crna (opsidijan ili oniks): odnosi se na Crnu zemlju, plodnost, moć. Zeleno-plava (tirkiz ili malahit): odnosi se na vodu, život i izobilje. Crna i Crvena zemlja odnose se na plodnu zemlju oko Nila koju su Egipćani zvali Crna zemlja (drevno ime za Egipat bilo je Kemet i imalo je upravo to značenje), i na pustinju koju su Egipćani zvali Deshret (Crvena zemlja).

Akhu, množina od Akh, termin je koji se odnosi na kemetski koncept predaka, onih koji su poslije smrti prešli na Zapad, u život poslije života. Sama riječ u doslovnom prijevodu znači *oni koji sjaje*. Naime, u drevnom Egiptu postojalo je vjerovanje da se duhovi predaka mogu uzdići do neba, do zvjezdanog pojasa božice Nut, te postati zvijezde koje sjaje na nas. Sjećanje na pretke i njihovo poštovanje bilo je jedan od ključnih koncepata egipatske religije.

U navedenim primjerima kod kojih se kombiniraju različiti materijali (poludrago kamenje i zlato) su posmrtno maske, no nisu nam poznati primjeri sfinge koja bi imala sačuvan čitav dio (u ovom slučaju *ureus*) od drugog ma-

terijala ili kombinacije materijala. Na primjeru posmrtnih maski zamijećeni su samo dijelovi *ureusa* ukrašeni kamenjem u boji. Postoje primjeri skulptura faraona s utorom za *ureus*, koji danas nedostaje, pa je, po svemu sudeći, bio od drugog materijala. Zbog svega navedenog smatra se da je *ureus* ove sfinge bio odstranjen, a ne samo otučen, kao u drugim slučajevima kod sfingi iz Dioklecijanove palače. Štoviše, ovaj primjer pokazuje, kao i primjer sfinge s kuće Gotovac, da se ne radi o propadanju skulpture, nego da se to odstranjivanje dogodilo s namjerom. Moguće je da je i ova sfinga u početku od strane kršćana bila 'legalizirana' na način da joj je odstranjen *ureus*. Tako se još neko vrijeme uspjela održati na nekom vidnom mjestu u Palači kao ukras, a tek kasnije je bila odbačena i iskorištena kao građevinski materijal za zid, koji spominju istraživači. Bila je ugrađena ispod zida, koji je građen izravno na ostacima antičkoga kanala.

ULOMAK ŠAPE SFINGE OD CRNOGA GRANITA SA SUSTIPANA

Ulomak od crnog granita predstavlja ostatak šape skulpture egipatske sfinge. Karakteristična je jednostavna obrada sa četiri prsta šape i uobičajena plinta. Dimenzije su visina 0,16, duljina 0,25 i širina 0,18 m. Ulomak je pronađen u arheološkim istraživanjima na Sustipanu u Splitu 1958.-1962. godine. Nalazi iz tih istraživanja pohranjeni su u MHAS-u u Splitu. Ulomak šape sfinge bio je pronađen u dubokoj sondi sjeveroistočno od apside postojeće crkvice među drugim građevnim materijalom, i s obzirom na navedene okolnosti nije isključeno da je ovako fragmentiran dopremljen na Sustipan iz Dioklecijanove palače prilikom jedne od niza građevnih faza na ovom području. Na stražnjoj odlomljenoj strani sačuvao se dio žbuke koja pokazuje da je ulomak tim dijelom naknadno negdje uzidan.³²

ZAKLJUČAK

U Dioklecijanovoj palači sfinge su najvjerojatnije bile *čvarice* Careva posljednjeg počivališta. Car je sebi pripisivao božansku moć i porijeklo, po uzoru na egipatske faraone. Kako je poznato, nazivao se sinom Jupitera, pa nimalo ne čudi što je svoje posljednje počivalište, ali i memoriju, mauzolej, želio obilježiti tim simbolima od skupocjenog materijala, koji su nekada pripadali

faraonima. Za razliku od drugih rimskih provincija, Egipat je bio privatno carevo vlasništvo. Rimski car, kao nasljednik faraona, bio je vlasnik i zemlje i i kamenoloma. Moguće je da su arhitekti Palače naručivali stupove i sfinge iz Egipta, ali isto tako je moguća pretpostavka Joška Belamarića da ih je sam car poslao za vrijeme svojih kampanja u Egiptu između 297. i 298. On po tome pomiče dataciju početka gradnje Palače, što nije nužno ispravan zaključak. Naime, moguće je da je car u toku gradnje poslao neke dekorativne elemente od skupocjenog materijala. Isto tako, mramor za Dioklecijanove terme u Rimu stizao je iz Egipta, kao i za careve prije njega. Tako je crvenkasti granit iz Asuana u kompleksu Dioklecijanovih termi u Rimu istovjetan ovome na splitskom Peristilu.³³ Na pitanje jesu li sve sfinge bile smještene oko mauzoleja ili možda u njemu te je li ih bilo i drugdje u javnim prostorima, hramovima, na kardu i dekumanu, nije lako odgovoriti. Moguće je da ih je bilo posvuda, jer o tome danas svjedoči njihov popriličan broj. Čak ih je 11 do sada pronađeno u Palači i oko nje (te jedna u blizini, na Sustipanu).

Danas je neupitno da su stupovi od različitih vrsta mramora koji se nalaze na Peristilu, peripteru mauzoleja, u njegovoj unutrašnjosti, duž ulica, kao i sfinge porijeklom iz Egipta. Nekad su ti spomenici pripadali raznim hramovima u Egiptu. Sve je to Palači, a osobito Peristilu kao svetom mjestu i mauzoleju kao posljednjem Carevu počivalištu, davalo poseban i veličanstven ugođaj, kakav i priliči caru.

Sve sfinge koje su pronađene u Dioklecijanovoj palači jako su oštećene, a oštećenja su zadobile najvjerojatnije u dodiru s prvim kršćanima, koji su ih smatrali poganskim idolima. Kao takve, bile su neprihvatljive, ali i zbog činjenice da su bile svojevrsna memorija na cara Dioklecijana, progonitelja kršćana. Više uništenih sfingi bilo je odbačeno, a pronađene su prilikom različitih istraživanja. Neke su čak bile izložene unutar Palače, jer su u kasnijim stoljećima bez obzira na oštećenja bile ponovno postavljene kao ukras. Možda su tako oštećene bile smatrane *poništenima*, pa su mogle biti izložene.

Pisanje Tome Arhidakona svjedoči o tome da su *srušeni i uništeni bili carski natpisi* u znak trijumfa nad vremenom njegove vladavine, kad su kršćani bili proganjani. Dioklecijan je u početku carevanja bio tolerantan prema kršćanima, ali ih poslije počinje progoniti zbog njihova protivljenja štovanju carskoga kulta, u kojemu je car bio izjednačen s božanstvom. Želeći ojačati rimsku državnu vjeru, objavio je četiri edikta, na temelju kojih je počinjen i posljednji

veliki progon kršćana u Rimskom Carstvu. Tako je i u Saloni krajem njegove vladavine pogubljen veliki broj kršćana, na čelu s biskupom Domnijem.

Vrlo je vjerojatno da se oštećivanje sfingi može nazvati sustavnom osvetom kršćana svojemu progonitelju. O takvoj vrsti osвете govori Joško Belamarić, te je dokazuje na nekoliko primjera. Jedan od njih je činjenica da ni jedan natpis s Dioklecijanovim imenom nije pronađen u njegovoj Palači, što, dakako, nije zanemarivo.³⁴ Ta činjenica potvrđuje Arhidakonov iskaz o uništavanju carskih natpisa. Arhidakon još piše da je za sustavno obnavljanje crkvene hijerarhije bio zadužen Ivan Ravenjanin, koji je s tom zadaćom poslan u Dalmaciju. Do danas je o njemu napisan velik broj radova, koji su kontradiktorni zbog činjenice da ga smještaju u različita vremena, između VII. i X. st.

Jupiterov hram, koji je bio podignut u samom carskom zdanju na povišnim zidovima, očišćen je od likova poganskih bogova te su postavljena vrata i zasuni.³⁵ Toma ovdje govori o mauzoleju, jer je on pretvoren u katedralu. Dioklecijanov je atribut bio *Iovius*, sin Jupiterov, pa se pod Tominim nazivom *templum Iovius* krije mauzolej, a ne Jupiterov hram. Bulić i Karaman misle da se ovdje pod riječima *ydolorum figmentis* može lako razumjeti Dioklecijanov sarkofag i sve drugo što je moglo biti pogansko u mauzoleju.³⁶

Sarkofag, koji, kako je rečeno, nedostaje u Dioklecijanovu mauzoleju, oko 470.-480., prema riječima Sidonija Apollinara, još se ondje nalazio. To je posljednji pisani trag da je sarkofag sigurno viđen i da ondje stajao. Nakon toga izvori ga više ne spominju. Ne zna se točno kada je uklonjen, ali krajem VIII. ili poč. IX. st., kad je mauzolej prenamijenjen u stolnu crkvu, ondje sigurno više nije bio.³⁷

Ivan Ravenjanin je, dakle, pročistio mauzolej, uklonivši iz njega poganske predmete, te ga je nakon promjena unutarnjeg uređenja pretvorio u crkvu, posvećenu uznesenju Blažene Djevice Marije. Puk je zove crkvom sv. Dujma, po prvom biskupu solinskom, čije kosti je ondje sahranio sam Ivan Ravenjanin.³⁸ Moguće je, međutim, da su sarkofag i sfinge uništeni još prije, u vrijeme žestoke želje za osvetom prema progonitelju kršćana u V. i VI. st.

U istraživanjima (radovima oko uređenja mauzoleja) 1920.-1923. pronađeni su brojni kameni ulomci, među kojima i veći broj ulomaka crvenog porfira dviju vrsta. Izbrojano ih je 34, više ili manje svakojakih, od kojih su neki oble polirane forme, neki ravne polirane površine, možda ostaci stupova, arhitektonski dijelovi Palače, a isto je tako moguće da se radi o ostacima sarko-

faga. Prvi put će se pokušati sastaviti ulomci za koje se smatralo da pripadaju Dioklecijanovu sarkofagu.³⁹

Kako je već rečeno, osim uništenog sarkofaga, pronalazene su i oštećene skulpture sfingi. Gotovo uvijek su prepolovljene, a pronalaze se i samo glave, što svjedoči o obezglavljivanju skulptura sfingi. Čak su i lica uništena, otučena. Ako je glava sačuvana uz tijelo, odvojena je od njega. Sfingi pred Jupiterovim hramom otučene su prednje šape, dok su u slučaju jedne druge sfinge, od crvenkastog granita, pronađene samo noge, a kod jedne od sivog granita pronađene su noge i grudni dio. Čini se kako je jedino sfinga s Peristila *sačuvala glavu na ramenu*, ali i njezina je odvojena, te je samo vraćena natrag i učvršćena na tijelo nekom konzervatorsko-restauratorskom intervencijom. Dakle, od nekih je nađena samo glava, a od drugih opet tijelo, koje nije moguće kombinirati (različiti materijal ili dimenzije). Kad se pronalazi samo glavu, kako je već navedeno, obično je lice oštećeno ili pak *ureus* na naglavku. Takav slučaj nalazima u tri slučaja. Prvi je glava sfinge pronađena u Solinu, gdje je *ureus* samo otučen. Drugi je glava sfinge iz istraživanja antičkog vodovoda i kanalizacije, kod koje se na mjestu *ureusa* nalazi utor. Simbol je očito bio od drugog materijala, pa je odstranjen ili izgubljen. Na poslijetku, na glavi sfinge s kuće Gotovac također nalazimo otučeni *ureus*. Sličnu situaciju nalazimo na primjeru reljefa Viktorije nad Željeznim vratima, koja je poslije preklešana u križ. Radi se o kamenu u arhitravu iznad zapadnih vrata Dioklecijanove palače, koji je izvorno bio ukrašen reljefom božice pobjede Viktorije, čija su krila još uvijek uočljiva u tragovima. Kršćani su tu figuru otukli i zamijenili je križem, koji je preuzeo apotropijsku funkciju. Prije se ta transformacija datirala u VIII.-IX. st., ali Dyggve je suglasan s Karamanovom datacijom u V.-VI. st.⁴⁰ Dakle, u ranijoj literaturi ovaj se križ datira u vrijeme Ivana Ravenjanina, ali Karaman ga datira nekoliko stoljeća ranije. Usporedio je oblik križa te izvedbu ružica s motivima na ravenskim sarkofazima V. i VI. stoljeća. Novija literatura donosi različite datacije, od VI. do XI. st.⁴¹

Radi se o primjerima sličnih prilagođavanja i ponovnog korištenja poganskoga kulturnog pribora za svoje potrebe. Osim toga, nisu neuobičajeni i primjeri urezivanja križa na čelo portreta, kao što se vidi na primjeru moguće Dioklecijanove glave otučenog nosa sa simbolično žigosanim čelom.⁴²

Dakle, glava sfinge s kuće Gotovac primjer je na kojem se vidi da je *ureus* otučen. *Ureus* je simbol vladara.⁴³ Zbog simbolike *ureusa* nije slučajno da se

osim obezglavljivanja sfinge, uništavanja lica, prilazilo i metodi uništavanja simbola vladarske časti i statusa i božanskog porijekla. Sve su to, osim same sfinge, bili poganski simboli kršćanima, koji su se na taj način možda željeli osvetiti svojem progonitelju. Osim sarkofaga, koji su možda uništili nakon što su ga izbacili iz mauzoleja, uništili su i ukrase koji su bili postavljeni u posljednjem Carevu počivalištu i oko njega.

Sve se to međutim dogodilo vjerojatno puno prije vremena Ivana Ravenjanina i njegove reforme, te uređenja odnosno čišćenja mauzoleja od svake poganštine, kako piše Toma Arhiđakon. Nije upitno da je Ivan Ravenjanin proveo reformu i pročistio mauzolej, te ga pretvorio u crkvu posvećenu uznesenju Blažene Djevice Marije. Ranija *čišćenja*, koja su po karakteru bila puno gorljivija, vjerojatno su vezana uz ranokršćansko doba.

Od 12 (13) pronađenih sfingi ni jedna nije sačuvana u cijelosti.⁴⁴ Oštećenja se ponavljaju (lom po sredini tijela, obezglavljivanje, uništavanje lica, *ureusa*, prednjih nogu), pa se sa sigurnošću može ustvrditi, na osnovi svega navedenog, da se radi o namjernom uništavanju ne samo sfingi nego i drugih simbola vladarske časti i statusa.

Osim toga, neke su sfinge i kasnije još neko vrijeme vjerojatno bile izložene na vidnim mjestima i na neki način reutilizirane ili, moglo bi se reći, legalizirane, kao zaštitnice, bez povezivanja s njihovom prvotnom simbolikom. Tako su s vremenom prestale biti poganski simboli, a preuzele su svoje preneseno značenje, po kojem su imale ulogu zaštitnica, čuvarica, te nosile epitete snage i mudrosti. Može se reći da prvotna želja za osvetom progonitelju, koja pripada ranokršćanskom razdoblju, u stoljećima koja slijede nije više bila izražena, a prerasla je u ravnodušje prema poganskim simbolima ili čak u njihovo prihvaćanje, koje je nastalo iz njihova nepoznavanja i nerazumijevanja. Tako su ti simboli s vremenom dobili dekorativni, a izgubili simbolički karakter.⁴⁵

*Sfinga uvijek bdije nad divovskim nekropolama;
njezino crveno lice usmjereno je prema točki na obzoru u kojoj se uzdiže sunce.
Ona je čuvar zabranjenih putova i kraljevskih mumija;
ona osluškuje pjev planeta; bdije na rubu vječnosti,
nad svime što je bilo i nad svime što će biti;
ona gleda kako u daljini teku vode nebeskog Nila
i kako plove sunčeve barke.⁴⁶*

ANALIZA OŠTEĆENJA NA SFINGAMA DIOKLECIJANOVE PALAČE U SPLITU

SKULPTURA	OŠTEĆENJE GLAVE/ OŠTEĆENJE LICA		OBEZGLAVLJIVANJE/ OŠTEĆENJE TIJELA		OŠTEĆENJE POVRŠINE/ OŠTEĆENJE BAZE	
	Sfinga s Peristila	gornji dio raspuknut, griva oštećena	nos i usta otučeni, brada oštećena	NE	prepolovljena po sredini	površina kamena je erodirana, jedva vidljivi natpisi
Sfinga s natpisima iz Arheološkog muzeja	glava sfinge nedostaje		DA	prepolovljena po sredini	površina kamena je erodirana	velik dio baze nedostaje
Ulomak sfinge iz Arheološkog muzeja	glava sfinge nedostaje		DA	samo stražnji dio sfinge je sačuvan, vidno oštećen	površina kamena je erodirana	odlomljen je dio baze
Ulomak šape sfinge sa Sustipana	glava sfinge nedostaje		DA	tijelo nije sačuvano		sačuvan dio plinte ispod šape

SKULPTURA	OŠTEĆENJE GLAVE/ OŠTEĆENJE LICA		OBEZGLAVLJIVANJE/ OŠTEĆENJE TIJELA		OŠTEĆENJE POVRŠINE/ OŠTEĆENJE BAZE	
Mala granitna sfinga s Buličeve poljane	bila obezglavljena. (glava izgubljena)		DA	prepolovljena po sredini	površina kamena je erodirana	baza oštećena
Glava sfinge uzidana na pročelje kuće Gotovac	otučen <i>ureus</i> , isklesan križ na naglavku	otučen nos	DA	tijelo nije sačuvano		nije sačuvana baza
Sfinga od sjajnog crnog granita pred Jupiterovim hramom	glava sfinge nedostaje		DA	prednji dijelovi nogu nedostaju	površina kamena je erodirana	baza oštećena
Sfinga od crnoga granita iz Muzeja grada Splita	glava sfinge nedostaje		DA	odlomljen je prednji dio od sredine leđa	površina kamena je erodirana	baza oštećena

SKULPTURA	OŠTEĆENJE GLAVE/ OŠTEĆENJE LICA		OBEZGLAVLJIVANJE/ OŠTEĆENJE TIJELA		OŠTEĆENJE POVRŠINE/ OŠTEĆENJE BAZE	
Ulomak nogu i grudnog dijela sfinge od crvenkastoga granita	glava sfinge nedostaje		DA	nedostaje sve osim prednjih nogu, koje su oštećene		
Mali ulomak sfinge od sivo-crnog granita	glava sfinge nedostaje		DA	ulomak je plosnat, teško je odrediti kojem dijelu sfinge je pripadao		nije sačuvana baza
Ulomak sfinge od sivo-crnog granita	glava sfinge nedostaje		DA	prednji dio tijela životinje sačuvan, vidljiva rebra	površina kamena je erodirana	nije sačuvana baza
Glava sfinge od crvenkastoga granita iz Muzeja grada Splita	utor u čeonom dijelu, nedostaje <i>ureus</i>	lice otučeno (nos, brada, čelo, griva s obje strane)	DA	nedostaje sve osim glave		nije sačuvana baza

BILJEŠKE

- ¹ Hébrard u rekonstrukciji naznačuje dvije, dok Fisković navodi da ih je vjerojatno bilo više. E. Hébrard, J. Zeiller: *Spalato, le Palais de Dioclétien*. Paris, 1912. Cvito Fisković: *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*. RAD JAZU Knjiga 279, Zagreb, 1950. 24. Druga se danas nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu, a prešla je put od Peristila do dvorišta palače Cindro, gdje se zadržala u vlasništvu obitelji Cindro do 1875., kada ju je obitelj darovala muzeju. Prema: Sanja Ivčević, Zrinka Buljević i dr.: Katalog izložbe: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split, 2007. 23.
- ² Frane Bulić, L. Jelić, S. Rutar: *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 85, 92.
- ³ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927. 81; Ivana Hodak, Vinka Marinković, Ivana Petković: *Sfinga na peristilu Dioklecijanove palače u Splitu*. Izvještaj HRZ-a, Restauratorski odjel Split, Elaborat zatečenog stanja i prijedlog konzervatorsko-restauratorskog zahvata, prosinac 2008.
- ⁴ Kod Frane Bulić, L. Jelić, S. Rutar: *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 86. nalazi se mišljenje kako se radi o postamentu stupa, dok se kod Frano Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 81, pojavljuje novije mišljenje da se radi o posudi za prinose žrtvovanja. Tip *porta-vaso* spominje Gustavo Jéquier: *La sfinge nel Peristilio del Palazzo di Diocleziano a Spalato*, Bull.di archeologia e storia dalmata, 1910. 174; Grga Novak: *Sfinge u Dioklecijanovoj palači – Novootkrivena sfinga moguće predstavlja egipatsku kraljicu Hačepsu*. Novo doba, Split 23.VII. 1932. 2.
- ⁵ Opis zatečenog stanja nalazi se u Izvještaju HRZ-a, Restauratorski odjel Split, *Sfinga na peristilu Dioklecijanove palače u Splitu*, Elaborat zatečenog stanja i prijedlog konzervatorsko-restauratorskog zahvata. Izvještaj su sastavile Ivana Hodak, Vinka Marinković i Ivana Petković u prosincu 2008.
- ⁶ Stariji istraživači su Frane Bulić, L. Jelić, S. Rutar, *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 86. te Bulić i Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 81, dok Joško Belamarić: *Split - Od carske palače do grada*. Split, 1998. 31. donosi novije tumačenje u kojem smatra da je vjerojatniji scenarij *kršćanske osvete*.
- ⁷ Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 81-82; Gustavo Jéquier, *La sfinge nel Peristilio del Palazzo di Diocleziano a Spalato*. Bull. di archeologia e storia dalmata, 1910. 174.
- ⁸ Petar Selem: *Izidin trag*. Split, 1997. 98.
- ⁹ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 82.
- ¹⁰ Isti, Sanja Ivčević, Zrinka Buljević i dr.: Katalog izložbe: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split, 2007. 23.
- ¹¹ Isti.
- ¹² Frane Bulić, Luka Jelić, S. Rutar: *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 86-87.
- ¹³ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 82.
- ¹⁴ Sanja Ivčević, Zrinka Buljević i dr.: Katalog izložbe: *SPLIT u Arheološkom muzeju u Splitu*. Split, 2007. 23.
- ¹⁵ Zrinka Buljević, Sanja Ivčević, i dr.: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*, Split, 2007. 23.

- ¹⁶ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927. 84; Sanja Ivčević, Zrinka Buljević i dr.: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*. Katalog izložbe, Split, 2007. 25. Zahvaljujem Arheološkom Muzeju u Splitu, ravnateljici Zrinki Buljević i kustosici Sanji Ivčević, na odobrenju za uvid, izradu preslika i publiciranje muzejske građe.
- ¹⁷ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb, 1927. 84.
- ¹⁸ Ivčević, Sanja, Buljević Zrinka i dr.: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*. Katalog izložbe, Split, 2007. 25.
- ¹⁹ Jerko Marasović, Tomislav Marasović: *Pregled radova urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1961. do 1962. godine*. URBS 4, Split, 1965. 30.
- ²⁰ Autori teksta Marasović J., Marasović T., koji je izašao u URBS-u 4, a odnosi se na radove Urbanističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uređenju Dioklecijanove palače od 1961. do 1962. godine, ne spominju da je sfinga iz nasipa pronađena obezglavljena, a na fotografiji sa str. 34 vidi se da je tako.
- ²¹ Petar Selem: *Izidin trag*. Split, 1997. 103.
- ²² Frane Bulić, Luka Jelić, S. Rutar: *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 86-87.
- ²³ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 82; Ivčević Sanja, Buljević Zrinka i dr.: *Split u Arheološkom muzeju u Splitu*. Katalog izložbe, Split, 2007. 23.
- ²⁴ Frane Bulić, Ljubo Karaman: *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 82.
- ²⁵ Bilo ih je 23, a danas u muzeju u Kairu stoji samo ova, nekad su krasile njegov hram u dolini. Oakes L., Gahlin L.: *Ancient Egypt*. London, 2002. 69.
- ²⁶ Petar Selem: *Izidin trag*. Split, 1997. 104.
- ²⁷ Oakes L., Gahlin L.: *Ancient Egypt*. London, 2002. 345.
- ²⁸ Petar Selem: *Izidin trag*. Split, 1997. 102, 103; Cvito Fisković: *Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu*. Rad JAZU, Knjiga 279 Zagreb, 1950. 24. Zahvaljujem Muzeju grada Splita i ravnateljici Elviri Šarić Kostić na odobrenju za uvid, izradu preslika i publiciranje muzejske građe.
- ²⁹ Petar Selem: *Izidin trag*. Split, 1997. 103.
- ³⁰ Jerko Marasović (autor), Sanja Buble, Katja Marasović, Snježana Perojević: *Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače*. Prostor Vol. 8 (2000), No. 2 (20), 185; Istraživanja je obavio Mediteranski centar za graditeljsko naslijeđe; voditelj istraživanja bio je Jerko Marasović, istraživači Sanja Buble, Katja Marasović i Snježana Perojević.
- ³¹ Jerko Marasović, Katja Marasović, Snježana Perojević, Tajma Rimondo: *Kanalizacija i vodovod Dioklecijanove palače; Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999. 65.
- ³² Istraživanja su vodili T. Marasović u ime Urbanističkog biroa u Splitu i D. Vrsalović u ime Instituta za nacionalnu arheologiju JAZU u Splitu. Nalazi su pohranjeni u MHAS-u u Splitu. Tomislav Marasović, Dasen Vrsalović: *Srednjovjekovna opatija na Sustipanu u Splitu - Arheološka istraživanja*. VAHD LXV-LXVII, 1963-1965. 185,193-194.
- ³³ Joško Belamarić: *Egyptian Mementoes in Diocletian's Palac.*, The Bridge 1999. ¼, 211.
- ³⁴ Joško Belamarić: *Egyptian Mementoes in Diocletian's Palac.*, The Bridge 1999. ¼, 211.
- ³⁵ Toma Arhidakon: *Historia Salonitana.*, XI. 1-3, Split, 2003. 49.
- ³⁶ Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927. 90.

- ³⁷ Isti 89; Frane Bulić: *Il sepolcro di Diocleziano a Split (Spalato)*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku XLVI, 1923.
- ³⁸ Frane Bulić, L. Jelić, S. Rutar: *Vodja po Spljetu i Solinu*. Zadar, 1894. 94.
- ³⁹ U suradnji mr. sc. Zrinke Buljević iz Arheološkog muzeja u Splitu i stručnog tima geodeta tvrtke GEOdata d. o. o. Darija Jakaše i Alije Botića metodom *neo-contact 3D* skeniranja, prvi put su dokumentirani svi ulomci. Kako se radi o amorfnim komadima porfira, nije jednostavno unaprijed govoriti o tome hoće li se uspjeti sastaviti sarkofag barem djelomično. To bi se trebalo raditi metodom uređaja *C & C*, a sve se radi kompjuterski. Ideja je predstavljena na Međunarodnom znanstvenom skupu od 27. do 30. rujna 2009. Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva; *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva*. Split, 2009. 26.
- ⁴⁰ Ejnar Dyggve: *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, 1996. 28; Ljubo Karaman, *O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800*. Serta Hoffilleriana 1940. 421.
- ⁴¹ Nenad Cambi preklešavanje datira na kraj VI. st. ili poč. VII. st. i izmjenju objašnjava kao uvođenje suvremenijeg pobjedničkog carskog simbola. Kaže kako pojava tog križa kao pobjedničkog carskog simbola sugerira da je Palača još čvrsto u rukama imperatora i da su Salonitanci morali zatražiti carsku privolu da se nastane u njegovu posjedu. Nenad Cambi, *Pristup razmatranju skulpturalnog programa Dioklecijanove palače u Split*. Kulturna baština 19, Split, 1989. 17. Željko Rapanić preklešavanje datira u VI. st. Željko Rapanić: *Od carske palače do srednjovjekovne općine*. Split, 2007. 120. Joško Belamarić datira preklešavanje u XI. st. Joško Belamarić: *Split od carske palače do grada*. Split, 1998. 29.
- ⁴² Jedan od primjera je kamen s pukotinom za prinošenje žrtava na podnožju Kozjaka. Sveto mjesto ubicirano je sjeverno od istočnog dijela Salone. U prirodnoj pećinskoj niši litice stvorila se fisura. Mjesto je najvjerojatnije bilo posvećeno Silvanu, sudeći prema votivnom reljefu koji je pronađen u blizini. U kršćansko se doba udubina nastavila upotrebljavati, ali je bila "kristijanizirana", urezivanjem znaka križa iznad i ispod niše. Crkva je na neki način htjela legalizirati slične ostatke poganstva, koje nije bilo lako iskorijeniti. Dokaz da su to radili pripadnici Crkve nalazimo na padinama Mosora, blizu izvora rijeke Jadro, u kapelici koja je sagrađena tako da se naslanja na pukotinu u hridini, a jedini mogući pristup je upravo iz crkvice. O tome piše Ejnar Dyggve: *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, 1996. 28-29. Prikaz poprsja rimskog cara (Germanik prema Curtiusu) s kasnije ugraviranim križem na čelu (British Museum); Ejnar Dyggve: *Povijest salonitanskog kršćanstva*. Split, 1996. sl. IV 42. Joško Belamarić: *Split od carske palače do grada*. Split, 1998. 29.
- ⁴³ Prije svega, važno je nešto reći o simbolici *ureusa*, stilizirane kobre, koju su egipatski vladari nosili na pokrivalu glave, takozvanom *nemisu*, kako bismo objasnili zašto je na primjerima pronađenih glava sfingi bio uništavan ili "kristijaniziran". U sačuvanoj umjetnosti drevnog Egipta kobra se obično prikazuje uspravljena i raširena vrata. Grčka riječ koja se najčešće koristila da opiše kobru u tom položaju bila je *uraeus* i odatle i porijeklo riječi koja se danas koristi za taj simbol. Nosili su ga egipatski vladari. Prvu kobru, tj. *Ureus*, kako legenda kaže, načinila je Boginja Izida od zemlje i pljuvačke boga Ra. Pomoću nje

svojem je suprugu Ozirisu osigurala egipatski tron. Od tada je *ureus* kraljevski simbol, koji su nosili faraon i njegova kraljica i koji je, između ostalog, osim oznake kraljevskog statusa i božanskog porijekla, imao i zaštitnu prirodu. Može se postaviti pitanje zašto su Egipćani izabrali upravo tu životinju za kraljevski i božanski simbol. Vjerojatno su birali upravo najopasnije životinje kako bi ih štatile od zla. Tako *ureus* na čelu vladara po vjerovanju štiti nevine, ali i spaljuje one koji su krivi. Gotovo sve zmiје koje žive u Egiptu su lako pokretljive, brze i otrovne, samim time i iznimno opasne. Dakle, dobro ih je imati na svojoj strani u borbi protiv zla. Kobra je bila poznata i kao "vatreno oko Ra" i stoga često stoje dva *ureusa* sa dvije strane solarnog diska. U Tutankamonovoj grobnici pronađena je skulpturana drvena kobra *netjer-ankh* (Živući Bog) i tu je njezina funkcija pogrebna i vezana za zagrobni život. U toj funkciji kobre su često prikazivane kako "pljuju" otrov. Zapravo, vjerovalo se da dvije takve kobre čuvaju u jednosatnim intervalima vrata podzemnog svijeta. U kasnijem razdoblju *ureus* je u pogrebnim tekstovima prikazivan skupa sa Sunčevom barkom.

⁴⁴ Tablica prikazuje: Analizu oštećenja na sfingama Dioklecijanove palače u Splitu. U Palači je pronađeno 12 sfingi. Smatra se da mali ulomak sfinge od sivo-crnog granita i ulomak sfinge od sivo-crnog granita pronađeni u iskopavanjima 1962.-1963., koja je obavio Urbanistički zavod u istočnim podrumima pripadaju istoj sfingi. Ako je tako, do sada imamo 11 nabrojanih sfingi koje su pripadale Palači i jednu (odnosno njezinu glavu) pronađenu u Solinu. Spomenuli smo 12 sfingi koje su pripadale Palači. Joško Belamarić u razgovoru spominje dvanaestu sfingu, koja na žalost više nije tu. Naime, kako kaže, postoji podatak o tome da je darovana, a spominje ga Julije Bajamonti. On ga je možda pronašao istražujući nadbiskupski arhiv i osudio to kao loš primjer darovanja naše kulturne baštine. Dakle, ako brojimo i tu nestalu, danas imamo 11 sfingi pronađenih u Palači i još jednu, dvanaestu, sa Sustipana, koja je također iz Palače, ali je pronađena nešto dalje od nje. Solinsku glavu sfinge ne treba smatrati sfingom iz Palače, nego prije iz Salone. Solinsku sfingu spomenuli smo zbog toga što su je raniji istraživači smještali u Dioklecijanovu palaču zbog velikog broja ostalih sfingi iz Palače.

⁴⁵ O posebnosti pojave egipatskih skulptura sfinga u Splitu vidjeti u Stanko Piplović: *Sfinge u Dioklecijanovoj palači u Splitu. Jedinstvena pojava u rimskoj skulpturi Ilirika*. Anali Galerije Antuna Augustinčića, Klanjec 2010. br. 28-29, 379-393.

⁴⁶ Citat: J. Chevalier, A. Gheerbrant: *Rječnik simbola*. Zagreb, 2007. 592.

SPHINXES IN DIOCLETIAN'S PALACE IN SPLIT

Summary

In Diocletian's Palace, the sphinxes were most likely the keepers of the Emperor's last resting ground. Just like the pharaohs of Ancient Egypt, the Emperor was attributed with divine origin and power. The Emperor called himself the son of Jupiter and that is exactly why he wished to decorate his last resting place-mausoleum with divine symbols, made of the same precious materials that the pharaohs once favoured. Unlike other Roman provinces, Egypt was considered as the private property of the Emperor. The Roman Emperor was seen as the successor of pharaohs and thus owned both the land and quarries. It is most likely that the palace architects commissioned pillars and sphinxes from Egypt. But, it is also possible, according to Joško Belamarić's hypothesis, that the Emperor himself sent them during his campaigns in Egypt, in the period 297-298.

Apart from the destroyed porphyry sarcophagus of the Emperor, there are also damaged sphinx sculptures in the palace. 12 (13) sculptures have been found, but none of them is intact. It appears that the sculptures are damaged in the same manner: there are fractures in the centre of the torso, the faces are damaged together with the urei and the front legs, which has led us to believe that the damage, once inflicted on the sculptures and other symbols of a ruler's honour and status, was intentional. There are three examples of damaged heads and the urei. One of them is found above the Iron Gate: the relief of Victoria was recarved into the cross, that thus assumed an apotropaic function. In the earlier periods, this transformation was usually dated to the 8th-9th centuries, but Dyggve agrees with Karaman on his original dating of these transformations to the 5th-6th centuries. Karaman compared the form of the cross and the decorative roses with the decorative motifs on the sarcophagi of Ravenna, dated to the 5th-6th centuries. According to the most recent sources, the Ravenna sarcophagi are dated to the 6th-9th centuries. There are many other similar examples of such adaptations – transformations, like the one of the carved Diocletian's head with the cross engraved in its forehead. The ureus on the head of the sphinx on Gotovac House was recarved into the cross, which was, by no means, inadvertent. The ureus was the symbol of a ruler, and its destruction meant also, however symbolically, the destruction of a ruler's very essence: his power, honour, status, and, for some, his divinity. Apart from the sphinx, all other symbols were considered pagan by the Christians who wanted to destroy their persecutor, by destroying not only his sarcophagus, but also the decorations that surrounded his last resting place. All of that happened, however, much before the appearance of John of Ravenna and his reforms.

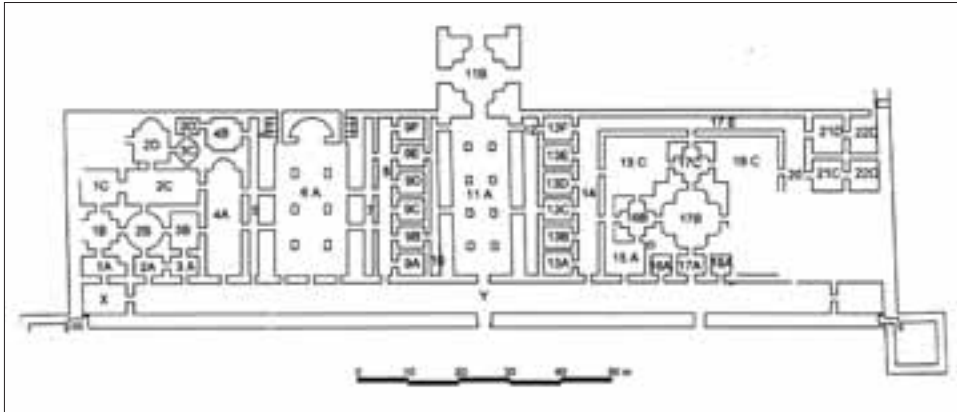
Those intense purifications are associated with the period of Early Christianity. Some sphinxes remained exposed at certain locations and were thus attributed the role of keepers. It seems that their primary role, symbolising a ruler's status and power, was forgotten. That is how sphinxes ceased to be pagan symbols, and became keepers that possessed wisdom and strength. It may well be said that the yearning for revenge against a persecutor, which is typical of the Early Christian period, later turned into indifference towards pagan symbols. This indifference or, even, this acceptance of pagan symbols was due to the ignorance of their true meaning. Once important representatives of divine power, pagan symbols eventually became decorative elements.

Slika 1. Označena su pretpostavljena mjesta pronalaska sfingi u Dioklecijanovoj palači i u njezinoj neposrednoj blizini. (Arhitektonska snimka postojećeg stanja dijela stare gradske jezgre Splita, dokumentacija iz arhiva Odsjeka za staru grasku jezgru Splita)

- 1 - Sfinga na Peristilu
- 2 - Ulomak prednjih nogu i grudnog dijela sfinge od crvenkastoga granita
- 3 - Ulomak grudnog dijela sfinge od sivo-crnog granita
- 4 - Mali ulomak sfinge od sivo-crnog granita
- 5 - Ulomak sfinge od crnog granita
- 6 - Mala granitna sfinga nađena u iskopavanjima Buličeve poljane
- 7 - Sfinga od sjajnoga crnog granita pronađena prilikom kopanja temelja kuće Bonačića i Mitrovića
- 8 - Sfinga iz dvorišta palače Cindro u Krešimirovoj ulici
- 9 - Sfinga s pročelja kuće Gotovac
- 10 - Sfinga nađena prilikom radova uz sjeverni zid Palače

Slika 2. Situacija s prikazom sonde istraživanja antičkog vodovoda i kanalizacije na prostoru sjeverno od Dioklecijanove palače 1996. g. u kojima je pronađena (sonda 6) glava sfinge od crvenkastoga granita. Danas se nalazi u Muzeju grada Splita. (prema: Jerko Marasović, Katja Marasović, Snježana Perojević, Tajma Rismondo, u: Joško Belamarić: Dioklecijanov akvedukt, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel Split, Split 1999. 67.)

Slika 3. Numeracija prostorija supstrukcija prema J. Marasoviću

Slika 4. Sfinga s Peristila Dioklecijanove palače u Splitu (foto: Vinka Marinković)

Slika 5. Natpis na grudima sfinge iz Arheološkog muzeja u Splitu:

Savršeni bog Neb-Maat-Re, obdaren životom, izabranik Amona-Ra, gospodar prijestolja, gospodar neba. Natpis na pročelju postolja: Neb-Maat-Re, Imen-hotep-heka-was, kojeg obožavaju svi rekhyt i sva živa bića

Natpis na desnoj strani postolja:

Potpuni bog koji ukazuje svoje lice, kao Ptah profinjena srca, kao gospodar Hermopolisa, velik po spomenicima

Natpis na lijevoj strani postolja:

Potpuni bog, zlatno brdo, kada ga ljudi vide, srca su im radosna; prvotni, živuća Slika

što svojim zrakama grije dvije zemlje, sin Ra, Imen-hotep-heka, gospodar svih zemalja, koji poput Ra dariva život, zdravlje, snagu. (foto: Ivana Tadinac)

Slika 6. Glava sfinge iz Arheološkog muzeja u Splitu (foto: Ivana Tadinac)

Slika 7. Mala granitna sfinga nađena u iskopavanjima Bulićeve poljane – desno (foto: I. Tadinac)

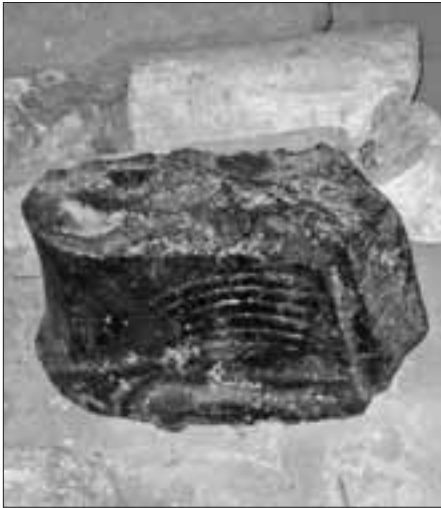
Slika 8. Glava sfinge uzidana na pročelje kuće Gotovac u Splitu, kojoj je ureus otučen (foto: I. Tadinac)

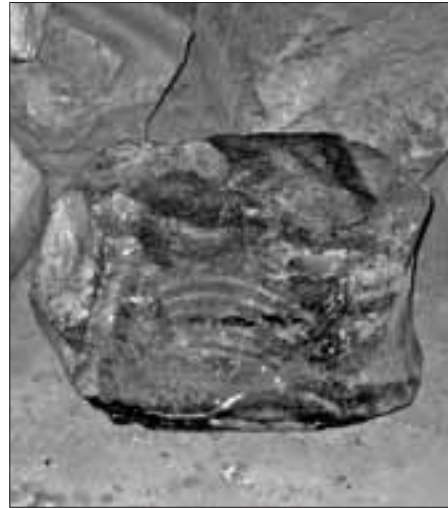
Slika 9. Sfinga od sjajnoga crnoga granita pred ulazom u Jupiterov hram (foto: I. Tadinac)

Slika 10. Veoma oštećena sfinga od crnoga granita iz Muzeja grada Splita (foto: I. Tadinac)

Slika 11. Ulomak sfinge od crnoga granita – lijevo (foto: I. Tadinac)

Slika 12. Ulomak sfinge od crnoga granita – desno (foto: I. Tadinac)

Slika 13. Ulomak prednjih nogu i grudnog dijela sfinge od crvenkastoga granita – danas se nalazi u Podrumima Dioklecijanove palače (foto: I. Tadinac)

Slika 14. Glava sfinge od crvenkastoga granita iz istraživanja antičkog vodovoda i kanalizacije, danas se nalazi u Muzeju grada Splita (foto: I. Tadinac)

Slika 15. Reljef Viktorije nad Željeznim vratima preklešan je u križ (foto: I. Tadinac)

Slika 16. Dioklecijanova (?) glava, Arheološki muzej u Bursi (Turska) (Joško Belamarić, Split - Od carske palače do grada, Split, 1998.)

Slika 17. Poprsje rimskog cara (Germanik, prema Curtiusu) s kasnije ugraviranim križem na čelu (Brit. Mus.) (Ejnar Dyggve, Povijest salonitanskog kršćanstva, Split, 1996.)